

ARANYKAPU

Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére

ARANYKAPU

Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére

Szerkesztette:
Jakab Albert Zsolt – Kinda István

Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum

Kolozsvár
2015

A kötet kiadását támogatta:

Consiliul Județean Covasna
Kovászna Megye Tanácsa
Covasna County Council

Köszönet:
Magyar Néprajzi Társaság
MTA BTK Néprajztudományi Intézet
Néprajzi Múzeum

Lektorálta:
dr. Keszeg Vilmos
dr. Tánzos Vilmos

A rezümék fordításai: Ilyés Sándor

© Kriza János Néprajzi Társaság
© Szabadtéri Néprajzi Múzeum
© Székely Nemzeti Múzeum
© A szerzők

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OMAGIU. POZSONY, Ferenc

Aranykapu : tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére / ed.: Jakab Albert Zsolt, Kinda István. – Cluj-Napoca : Kriza János Néprajzi Társaság ; Szentendre : Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2015
Bibliogr.
ISBN 978-973-8439-80-1
ISBN 978-963-7376-62-7

I. Jakab, Albert Zsolt (ed.)
II. Kinda, István (ed.)
39(498) Pozsony, F.
929 Pozsony, F.

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS – Kolozsvár
Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér
Számítógépes tördelés: Kolcza Máttyás Barna
Képfeldolgozás: Szentes Zágon

A borítóhoz használt portré Hlavathy Károly munkája.

Nyomda: GLORIA és IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

BEKÉREZŐ

Ünnepi kötetet tart kezében az olvasó. Egy olyan szakemberét, aki a tudományosság mindegyik pillérét megtestesíti: *tudós*, aki kutat és tudományt művel; *szervező*, aki intézményeket épít fel és működtet; *tanár*, aki ismereteket ad át és generációkat készít fel a szakmai életre. Ezek bármelyikének művelése elégséges ahhoz, hogy a tudomány szempontjából hasznos tevékenységgel és tartalommal töltsön ki egy életpályáját. Mégis Pozsony Ferenc munkássága egyszerűen és szétbonthatatlanul mindhármát jelenti.

A kötet címe jelképes. Az ünnepelt utóbbi évekbeli egyik tudományos érdeklődési köréhez, az abból írt akadémiai székfoglalójához is kötődik. A kapu kiterjedt szimbolikáját néprajzos körökben fölösleges magyarázni. Helyi értéként a *határ*, a *lehetséges*, az *átmenet* képzetét emelnénk ki. Szétválaszt, értékel, közvetít. Elválasztja a sajátot az idegentől, az ismerőst az ismeretlenről, az értékest az értéktelentől. Próbára tesz, szabályoz, átlényegít. Eligazít, összeköt, beavat. Jelöli a helyet, a gazdát, a státust.

Aranykapu. Jellemzi az embert, a kutatót, az életművet. Pozsony Ferencet.

A szerkesztők

LAJOS VERONIKA

MOZGÁSBAN A VILÁG. A TÖBB SZÍNTERŰ ETNOGRÁFIA (*MULTI-SITED ETHNOGRAPHY*) KÉRDÉSE

Közhelyszerű kijelentés, hogy a jelenlegi globális változásfolyamatok hatására az embereket körülvevő világ komplexitása megnőtt.¹ Ez a radikális átalakulás jól megfigyelhető a román–magyar határ menti területeken, Erdélyben és a moldvai csángó településeken is.

A világméretű folyamatok hatására a kulturális antropológia területén a nemzetközi tudományosságban két-három évtizede fontos téma a klasszikus etnográfiai terepmunka fogalmának és módszerének kritikai újraértelmezése (beleértve a különböző kutatási technikák együttes alkalmazását is). Sőt, egyre általánosabb a módszertani kísérletezés és a következetesen gyakorolt aktivizmus is.

A kortárs lokális társadalmakat kutató hazai szakemberek is számtalan módszertani és elméleti problémával szembesülnek – nem csupán a terepen, hanem már a kutatási kérdések megfogalmazásának fázisában is. A továbbiakban egy olyan szemléletmód – a több színterű etnográfia (*multi-sited ethnography*)² – bemutatására vállalkozom röviden, aminek kiindulópontja az, hogy a meglehetősen mozgékonyt mutató kortárs kul-

1 A tanulmány alapját az az előadás képezi, amely az MTA BTK Néprajztudományi Intézet *Határok, határmentiség a Kárpát-medencében* c. konferenciáján hangzott el 2014. szeptember 18-án. Ezúton is köszönöm a kérdéseket és a hozzászólásokat, a résztvevők reflexióit. A kutatást az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

2 A magyarban a *multi-sited ethnography* kifejezésnek jelenleg kétféle fordítása létezik. Az egyik a többterepű (Vörös–Frida 2006: 415, Feischmidt 2007: 225, Kisdí 2012: 48), a másik a több színterű etnográfia. Jelen írásban, követve pl. Nagy Károly Zsolt gyakorlatát (Nagy 2012: 5 és Biczó 2013: 55–57), a több színterű etnográfia változatot használom, jelezve, hogy a globális folyamatok kutatása esetében a terepkutatás több szinten – lokális és strukturális szinten – történik. A *multi-sited* helyett angolul a *multilocal* vagy *multilocal* kifejezés is használatos, lásd pl. Clifford 1997: 190, magyarul Clifford 2003 vagy Hannerz 2003.

turális jelenségeket természetükhöz igazodó módszerrel vizsgálja, vagyis mozgásukban kövesse őket nyomon.³

Tanulmányomban először a több színterű etnográfia fogalmát mutatom be röviden, és egyúttal kitérek arra, hogy ez hogyan bontakozott ki a klasszikus etnográfiai terepmunka és a kortárs társadalom vizsgálata közötti összefüggésekből. Ezt követően röviden ismertetem a szemléletmóddal szemben felhozott kritikai észrevételeket.

A TÖBB SZÍNTERŰ ETNOGRÁFIA FOGALMA

A nemzetközi tudományosságban a modern, illetve a késő modern társadalmat kutató antropológusok már három évtizede megkérdőjelezték a klasszikus etnográfiai módszerek és fogalmak érvényességét (Gupta–Fergusson 1997: 3).⁴ Az 1980-as évek elejétől egyre inkább világossá vált, hogy a saját társadalom kutatása esetén a klasszikus, vagyis az intenzív ottlakás térbeli gyakorlatoként felfogott terepmunka (Clifford 1997: 190, magyarul Clifford 2003) helyett szükséges lehet egy sokkal rugalmasabb módszer kialakítása. Egy olyan módszer, amely alkalmas a nem egyetlen helyhez kötődő társadalmi jelenségek, kulturális tudás, tárgyak és elképzelések mozgásának, földrajzi mobilitásának nyomon követésére. A migrációkutatásban már ebben az évtizedben általános volt a két helyszínen végzett terepmunka, a több szinten megvalósított „ottlét (ott tartózkodás)” gyakorlata (*practice of „being there”*) (Hannerz 1998: 240, 2003: 202), vagyis a kibocsátó és a befogadó társadalom kulturális kontextusának megismerése a vándorlás folyamatának megértése és a „sűrű leírás” létrehozása érdekében.⁵

A társadalomtudományokban bekövetkezett térbeli fordulat volt az egyik oka annak, hogy az 1980-as években élénk tudományos érdeklődés mutatkozott az etnográfia lokalizációs stratégiái iránt (Marcus 1995: 104).⁶ Az 1990-es évekre megfogalmazódott az igény a földrajzilag és kulturálisan egyetlen adott helyhez kötött terepfogalom kritikai megközelítésére és olyan új módszerek kialakítására, amelyek hozzáférést biztosítanak a változó térben szerzett mindennapi – lokális és globális – tapasztalatok megismeréséhez és értelmezéséhez.

A Malinowski kidolgozta klasszikus terepmunkamódszer elméleti és gyakorlati rendszerét átgondoló legismertebb nemzetközi példa az amerikai antropológus, George Marcus nevéhez (1995) fűződik. A több színterű vagy többterepű etnográfia (*multi-sited ethnography*) fogalmának 1990-es évek közepén történő bevezetésével Marcus célja az volt (Marcus 1986, 1995), hogy az antropológiát a társtudományoktól megkülönböztető terepmunkával is nyomon lehessen követni a szimbólumokat és a társadalmi gyakorlatokat, a globális világ emberi tevékenységekre vonatkozó szociokulturális összefüggéseit.

3 A cikkben tárgyalta stratégiát egy nem rég elkezdett román–magyar határ menti vizsgálatban alkalmazom; a tapasztalatokat és a részeredményeket egy következő tanulmányban elemzem.

4 Ennek a fejezetnek néhány bekezdése korábban már megjelent (Lajos 2013: 43–53).

5 A migrációkutatásról tudománytörténeti összefoglaló magyarul pl. Prónai 2002: 347–366.

6 Falzon annak felismerése mellett, hogy a tér társadalmilag létrehozott, az alábbi két okot nevez meg. Egyrészt történeti-pragmatikus okokat, másrészt azt, hogy a kortárs társadalmak egy nagyobb egész részeként működnek, amelynek sajátossága, hogy benne az emberek, tárgyak, ötletek és információk folyamatos mozgásban vannak (részletesebben lásd Falzon 2009: 3–6).

A több színterű etnográfia annak felismerése, hogy a kortárs társadalom antropológiai módszerekkel történő kutatásához célszerű a globális és a lokális folyamatok egymásra vonatkoztatása. Avagy szükséges a makroelméletek, a rendszer, a strukturális szint és a mikroszinten érvényes hagyományos etnográfiai tapasztalatok, az életvilág vizsgálata közös értelmezési keretben (Marcus 1995: 96, 98, és vö: Biczó 2013: 55–56).

A módszer igen hatékonynak bizonyult a „térben és időben szétszórtan elhelyezkedő kulturális jelentések, tárgyak és identitások áramlásának” tanulmányozásában,⁷ a lokális és strukturális szintek összekapcsolásában (glokálitás), a sokféle szituációba ágyazott tudás megismerésében. Ezt megelőzően a klasszikus terep és terepmunka fogalom alternatívái között szerepelt az 1960–70-es években megjelenő, de domináns pozícióba nem kerülő akcióantropológia is, ami kifejezetten amellett érvelt, hogy a klasszikus modell az egyik, de nem kizárólagos módja az antropológiai gyakorlatnak (Gupta–Ferguson 1997: 25). Emellett foglal állást a több színterű etnográfia is.

Marcus értelmezése szerint a több színterű etnográfia a kulturális alakzatokat (*cultural formation*) követi nyomon a különböző tevékenységek szinterei között és azokon belül (Marcus 1995: 96). Olyan hálózatok és határvonalak mentén kialakított *kutatási stratégia*, ami a találkozási pontokon és az útkereszteződésekben merészen irányt vált a szinterek között. Ezek a szinterek ugyan egymástól kulturálisan különböznek, de mégis kapcsolatban állnak egymással, hiszen az adott probléma, kulturális jelenség mindegyikükben jelen van. A szinterek közötti logikai összefüggés a kutatás tárgyát jelentő kulturális alakzatok közötti konkrét kapcsolatok, asszociációk és a kulturális tudás lefordítása alapján szerveződik. A több színterű etnográfia összehasonlító természetű, ám nem a kulturális antropológiában honos klasszikus értelemben véve. A szinterek együttes értelmezése nem homogénnek érzékelt konceptuális egységek összevetésére vonatkozik, hanem az összehasonlító perspektíva a kulturális alakzatok mozgását jellemző töredezett, diszkontinuis jelentésmező megragadására szolgál (Marcus 1995: 102). A kutatási stratégia eredménye a több színterű etnográfia mint szöveg tehát nem más, mint elkerülhetetlenül különböző mélységű és minőségű tudáshalmaz, szüntelen utazás a terep szinterek jelentésvilága között.

A „nyomkövetéses” módszer alkalmazásával Marcus szerint az alábbi „kulturális formák/alakzatok” követhetők nyomon: 1. az emberek, 2. a tárgyak, vagyis: az áruk, ajándékok, pénz, művészeti alkotások és szellemi tulajdon, 3. a metaforák, 4. a cselekmények, történetek vagy allegóriák, 5. az emberek élete, illetve élettrajza és 6. a konfliktusok.

Az emberek mozgásának követése a több színterű etnográfia legkézenfekvőbb és leghagyományosabb módja, aminek archetípusa nem más, mint Malinowski *Baloma c.* munkája. Ennek tipikus példái a kortárs migrációkutatásban találhatók.

A tárgyak, vagyis az áruk, ajándékok, pénz, művészeti alkotások és szellemi tulajdon globális rendszerben történő nyomon követése során a kutató a tárgyak útvonalát és változó státuszát követi különböző kontextusokban, illetve kontextusokon keresztül, legyen az földrajzi és/vagy társadalmi, szociokulturális, esetleg virtuális szintér. Az áruforgalom esetében példa lehet egy adott áru, pl. a kávé útjának vizsgálata a termeléstől a fogyasztásig, illetve a termelőktől a fogyasztókig. Azaz annak feltárása, hogy a globális gazdaság hogyan határozza meg egy adott termék, áru helyzetét és mozgását a piacon, illetve a kereskedelmi szakpolitikák és a globális gazdaság egyéb gazdasági-társadalmi szereplői hogyan befolyásolják az adott termék, esetünkben a kávé iránti igényt, illetve a kínálat és

7 Az eredeti szöveg szerint: ‘circulation of cultural meanings, objects, and identities in diffuse time-space’ (Marcus 1995: 96).

kereslet viszonyát.⁸ A kortárs művészet és esztétika világát vizsgáló nemzetközi több színterű kutatások között találjuk pl. a tangó tanulmányozását, vagy az afrikai ritkaságok útját a nyugati művészeti vásárookra. Romániához és Erdélyhez kapcsolódó magyar példaként Berta Péter munkája említhető, ami a gábor roma presztízstárgyak posztiszocialista társadalmi karrierjének nyomon követését kísérelte meg (Berta 2012: 85–138).

A metaforák – diskurzusok és gondolkodásmódok – követésére kiváló példa Emily Martin *Flexible Bodies. Tracking Immunity in American Culture from the Days of Polio to the Age of AIDS* c. könyve (1994). Az amerikai antropológus ebben a munkájában azt vizsgálta, hogy az emberek miként gondolkodnak az emberi test immunrendszeréről a kortárs amerikai társadalom különböző szinterein. A vizsgált szinterek a következők voltak: 1. tömegtájékoztató, 2. „az utca”, 3. az AIDS betegek kezelését végző személyek, 4. az alternatív gyógymódokat alkalmazók és 5. a szakemberek. A szerző az immunrendszert tárgyaló diskurzusokat és regisztereket tanulmányozta, valamint az őket termelő társadalmi szintereket (Marcus 1994).

Az újragondolt terepfogalom szakított a többféle homogenitást feltételező kultúra-felfogással: a társadalmi folyamatokat a homogén térben lehatároló, a kutatás alanyait társadalmi és etnikai szempontból is egységes tulajdonságokkal felruházó kultúra-képpel (Szijártó 2007: 28). A klasszikus terepmunka testet öltött gyakorlata normatív és szemleges volt, a terepmunkák teste társadalmi nem és faj nélküli, szexuálisan inaktív szubjektumot tartak. A terepmunkát végző személy nem fizikai aktusokon keresztül, hanem egy mélyebb, hermeneutikai természetű kontaktuson keresztül kapcsolódott az otthontól távoli terepen élőkhez, viszonyukban a megértés kulcsát a nyelv megtanulása, az együttlakás és a kulturális tudás elsajátítása jelentette (Clifford 1997: 185–222, magyarul Clifford 2003: 11–17).

A klasszikus felfogás megkérdőjelezésének következtében felvetődik a kérdés, hogy hol található a terep manapság, mit is jelent, mire vonatkozik a terep fogalma. Talán egyetérthetünk azzal, hogy a terep a kutató és a kutatott közötti találkozás folyamatában konstituálódik, függetlenül a találkozás színterétől, legyen az a beszélgetőpartner, vagy a napjainkban sokkal inkább konzultánsnak tekintett korábbi „adatközlő” konyhája, egy diskurzusmező, a célországba tartó repülőgép vagy a skype (illetve az internetes terepkutatás, a netnográfia) (vö: Hirvi–Snellman 2012: 18).

Napjainkban, lassan húsz évvel a *multi-sited ethnography* bevezetését követően már arról beszélhetünk, hogy Nyugaton a szakemberek második generációja foglalkozik a több színterű kutatás felvetette módszertani és elméleti problémákkal.⁹ Jelen írásban csupán arra vállalkozom, hogy röviden bemutassam a kutatási stratégia lényegét és felsoroljam a vele szemben megfogalmazott legfőbb ellenvetéseket.

8 Ebben az esetben az alábbiak lehetnek a kutatási kérdések: 1. ki és mi határozza meg a kávé kereskedelmi helyét; 2. ki és hol termeli a kávé; 3. milyen utat jár be a kávé a termelőtől a fogyasztóig; 4. milyen szakpolitikák és globális gazdasági viszonyok befolyásolják a kávékereskedelmet; 5. hogyan jut el a kávé a célterületekre; 6. kik a fogyasztók; 7. van-e a kávéfogyasztásnak, illetve a kávé nem fogyasztásának mélyebb jelentése, szimbolikus jelentősége; 8. kinek származik előnye és hátránya a kávékereskedelemből stb.

9 A több színterű etnográfia problémájával foglalkozó első generáció munkáját fémjelző kötet: Gupta–Fergusson 1997; a második generáció esetében lásd pl. Falzon ed. 2009; Coleman–von Hellermann eds. 2011, vagy a migrációkutatáshoz kapcsolódva: Hirvi–Snellman 2012.

A TÖBB SZÍNTERŰ ETNOGRÁFIÁRA VONATKOZÓ KRITIKAI ÉSZREVÉTELEK

A nemzetközi tudományosságban a több színterű etnográfia a klasszikus terepmunka egyik hatékony alternatívájaként tartják számon a kortárs társadalomban élők komplex tapasztalatainak etnográfiai kutatásában. Ugyanakkor ez a módszer sem mentes attól, ami az új tudományos eljárások többségének esetében tapasztalható, vagyis egyrészt viták tárgyát képezi, másrészt a gyorsabb vagy a lassabb ütemű átvétel során számtalan értelmezésre tesz szert, aminek következtében gyakorlati megvalósítása sokszínű. Továbbá vannak néhányan (pl. Hage 2005: 464), akik pusztán a társadalomtudományokban is honos divatkövetésnek tekintik – ahogyan ez megfigyelhető volt pl. az 1980–90-es években tapasztalható ún. „memory boom” esetében is – a több színterű etnográfia fogalmának meglehetősen gyakori, ám igen sokszor felszínes használatát.

A nemzetközi tudományos szférában egyetértés mutatkozik abban, hogy a több színterű etnográfia alkalmazók első generációja esetében valóban kevésbé beszélhetünk a módszerre vonatkozó kritikai reflexióról. Esetükben sokkal inkább a több színterű etnográfia mechanikus alkalmazása figyelhető meg, amellyel főként emberek és tárgyak útját követték.

A kutatási stratégiával szemben megfogalmazott további kritika – Mark-Anthony Falzon máltai szociálintropológus nyomán – három pontban foglalható össze. Az első a fentebb említett problémákkal függ össze, azaz a több földrajzi-társadalmi-virtuális-időbeli szintéren végzett terepmunka és az így keletkező etnográfiai értelmezés mélységére, illetve annak hiányára vonatkozik. A második kritikai észrevétel az etnográfus felelőségének kérdéséről érinti, míg a harmadik az újfajta holizmus-kép problémáját tárgyalja.

A „MÉLYSÉG HIÁNYA”-KRITIKA

A több színterű etnográfiaival szemben leggyakrabban felhozott ellenérv a „sűrű leírás”, vagyis a kutatás „mélységének” hiánya a megismerésben és az értelmezésben, a „fordításban”.¹⁰ Azaz – hangzik a kritika – a kutatási stratégia ugyan mozgásukban, vándorlásukban követi a tárgyakat, embereket és eszméket, kulturális jelenségeket, de a több szintérből adódóan azokat nem képes mélységében megragadni, hiszen lehetetlen mindenhol hosszú, több hónapos, vagyis az etnográfiai megértés eléréséhez hagyományosan szükségesnek ítélt ideig tartó részvevő megfigyelést végezni (Falzon 2009: 6). Érthető módon maga Marcus is utal arra, hogy a több szintéren összegyűjtött tudás etnográfiai leírásaként olyan tudományos termék, amely az egyes szinterek természetéből adódóan intenzitásukban és minőségükben változó ismereteket tömörít (Marcus 1995: 100).

A „mélység” hiánya-kritika alapvetően a klasszikus terepmunka-értelmezésben megragadható idő és tér összefüggéséhez vezet bennünket, ahol az etnográfiai tudás egy földrajzilag és kulturálisan jól körülhatárolható lokális tér különböző pontjain, hosszú időn, legalább egy éven keresztül gyűjtött ismeretekből áll össze. A jelenre vonatkoztatva a probléma – egy konkrét példát véve – a következőképpen foglalható össze: vajon

10 Ezúton köszönöm a hozzászólást a „mélység” hiánya-kritikához. A kérdést egy hosszabb tanulmányban fogom árnyaltabban kifejteni.

a kortárs társadalomban maguk a rendszeresen mozgásban lévő személyek, mint pl. a multinacionális vállalatok, viszonylag mobil életet élő tulajdonosai rendelkeznek-e ilyen típusú, „mélyként” tételezett ismerettel a világról? Vagy az ő esetükben sokkal inkább arról van szó, hogy saját világertelmezésük sokféle földrajzi és szociokulturális töredékből, színtérből áll össze, ami az életvilág diszkontinuis, patchwork-szerű, avagy „sekély” vagy „sekélyebb” észlelését teszi lehetővé? Az utóbbi esetében a „sűrű leírást”, a mély értelmezést (*thick description*) pontosan ennek a „sekély(ebb) életvilágnak” a megértése jelentheti etnográfiai módszerekkel (vö: Falzon 2009: 8–9).

A POLITIKAI FELELŐSSÉG FELADÁSÁNAK KÉRDÉSE

A kutatási stratégiával szemben megfogalmazott második kritika az etnográfus politikai felelősségének problémáját veszi célba a terep színterek kiválasztásában. Az eddigiek alapján talán úgy tűnhet, hogy a több színterű etnográfia azzal, hogy a tárgyak, eszmék, emberek és imaginációk stb. mozgásának követésére buzdít egy eleve létező terep meglétét és ezáltal a politikai felelősségtől mentes kutató létezését feltételezi. Ez a kritika azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy maga a több színterű etnográfia a térbeli fordulat alapvetéseire, vagyis a társadalmilag létrehozott térképzetre épül. Tehát alapja nem egy eleve létező, társadalmi és kulturális kontextusoktól független tér-értelmezés, nem egy „konténer” térképzet (lásd pl. Keményfi 2004).

Ugyanakkor a több színterű terepmunka esetében is érvényesül az, hogy a kutató földrajzi helyszínre, illetve az egyéb virtuális és társadalmi színterekre vonatkozó döntései hatást gyakorolnak az etnográfiai kutatásra. Tehát a földrajzi terephelyszínek kiválasztásának kérdése napjaink globalizált, „hely-függetlennek” nevezett világában sem idejémtúlt téma. Egyrészt még a magukat világpolgároknak nevező emberek, mint pl. a szabadúszó, világjáró divatfotósok is rendelkeznek egy olyan hellyel, amit otthonnak neveznek – függetlenül attól, hogy ott valójában mennyi időt is töltenek (Wiklund 2012: 125–126). Másrészt pl. azoknak a helyzeteknek a megértéséhez, „amikor az adatközlők aktuálisan az átmenetiség állapotában (átutazóban, tranzitban) vannak és keresztülhaladnak egy adott terephelyszínen” (Vogt 2012: 73), mondjuk a Közép-Amerikából és Mexikóból az USA-ba vándorló emberek esetében, vagyis az átmenetiség szociokulturális tapasztalatának vizsgálatához magának a kutatónak nem szükségszerű „átutazóban” lennie (Vogt 2012: 74). A két fenti példából is látható, hogy egyáltalán nem nélkülözhető módszertani lépés gondosan reflektálni a terepmunka földrajzi helyszínekhez kötöttségére.

Mindazonáltal a több színterű etnográfia esetében az etnográfiai színterek tér- és időbeli kiterjesztésével valóban a kutató politikai felelőssége kerül ismét a középpontba. Az a kérdés fogalmazódik meg, hogy ki és milyen mértékben határozza meg, termeli ki a kutatásra érdemesnek tartott színtereket és ez az aktus, azaz a terep színterek körülhatárolása milyen politikai következményeket von maga után. Annak kiküszöbölésére, hogy a kutató önkényesen és autokratikus módon döntse el a színterek etnográfiai terepmunkára való alkalmasságát, célszerű a „bennszülöttek” nézőpontját is beemlíteni a színterekre vonatkozó választás folyamatába (Falzon 2009: 10). Ez egyrészt azt jelenti, hogy az adatok, illetve a tudás termelése közösen történik a „bennszülöttekkel”, azaz a napjainkban sokkal inkább konzultánsoknak nevezett helyiekkel, vagyis az értelmezés első szintje a megismerés folyamatában émiikus. Másrészt pedig azt, hogy a „bennszülöttek” nézőpontjának alkalmazása, vagyis a „bennszülöttekkel” egy irányba néző, alulról

felfelé irányuló etnográfiai tekintet iránymutató lehet a terephelyszíneknek választott színterek meghatározásában is a nyomkövetés során – ahogyan azt pl. Marcus és néhány követője igyekszik megvalósítani. A több színterű etnográfia esetében tehát a kutatásra érdemes színterek kiválasztását egyfelől a terepen szerzett tudás, illetve a „bennszülöttek” nézőpontja vezérli; másfelől a kortárs módszertani és elméleti megfontolások; és végül a témára vonatkozó szakirodalmi hagyományok (Falzon 2009: 10–12).

A KORTÁRS HOLIZMUS KRITIKÁJA

Ebben a rövid írásban említett utolsó fontos kritika a több színterű etnográfival szemben az, hogy implicit hamis holizmus-képzetet teremt a kortárs társadalomról. Marcus egyik kritikusa, Matei Candea (2007: 167–184 és 2009: 25–46) kifejezetten *implicit* holizmus-képzetről beszél, hiszen Marcus konkrétan meg is fogalmazza azt, hogy a több színterű etnográfianak „nem célja a holisztikus reprezentáció, a világrendszer mint teljes egész etnográfiai portréjának” elkészítése (Marcus 1995: 99). Az új módszer tehát azáltal teremt hamis holizmus-képzetet, hogy a több színterű kutatás melletti érvelésben az egyes színtereken szerzett tapasztalatok összességét a valóság teljesebb képének, illetve a rendszerről feltárható teljesebb képnek felelteti meg, mint ami az adott kulturális alakzatról az egyetlen terephelyszínen lenne szerezhető.

Candea alapján érdemes megkülönböztetni a holizmus két jelentéstartalmát: a több színterű etnográfia is megkérdőjelezte annak érvényességét, hogy az etnográfia módszerével bármi is a külvilágtól elszigetelten, osztatlan egységként lenne kutatható. Ez a kontextuális értelemben vett holizmus, ami az emberi viselkedést az adott lokális társadalomnál tágabb vonatkoztatási keretben értelmezi (Falzon 2009: 12). Ugyanakkor a hamis holizmus-képzet ott jelenik meg, hogy a *multi-sited ethnography* nem vonta kétségbe azt az elképzelést, miszerint az etnográfia teljes egészek (*wholes* – vagyis olyan entitások, amelyek többek, mint a részek összessége – társadalmak, diaszpórák, a világrendszer stb.) kutatása (Candea 2009: 40–41).

Candea kritikája annak belátása, hogy a több színterű kiválasztásában rejlő korlátlan szabadság-érzet elhomályosítja azt a magában a választás aktusában természetesen benne foglalt sajátosságot, hogy az eleve önmagát és ezáltal a megismerést korlátozó lépés. Maga a több színterű etnográfia tehát, hasonlóan a klasszikus terepmunka módszerhez, nem egy korlátokat nélkülöző kutatási tervezet, hanem mindössze a természetből adódóan a korábitól eltérő behatároltságot jelent a megismerésben és az értelmezésben egyaránt. A több színterű gondolkodás tehát egy újfajta módszertani reflexivitás irányába mutat.

ZÁRÓ GONDOLATKÉNT

A klasszikus terepmunka esetében a kutatás központi módszereként értelmezett helyhez kötött kutatás előnyben részesítette a tapasztalatra építő tudásformákat és ezzel kizárta a más típusúakat – vagyis természetesen szelektív tudást termelt. A tudás

szelektív termelése természetesen a több színterű etnográfia esetében is igaz, azzal a különbséggel, hogy ez a kutatási stratégia a mikroszinten szerezhető empirikus ismereteket együttesen értelmezi az általánosabb érvényű makroperspektívából felhalmozható, leggyakrabban kvantitatív–logikai tudásformákkal, az általános elméletekkel, valamint a virtuális térben termelődő ismeretekkel.

A nemzetközi gyakorlatban a több színterű etnográfia a klasszikus terepmunka (angolul *ethnography*) egyik vitatott, ugyanakkor egyre gyakrabban, egyre tudatosabban és egyre változatosabb formában (a tárgyak és emberek mellett metaforák, cselekmények és konfliktusok követésére) alkalmazott alternatívája. Egy a lehetséges kutatási módszerek közül. Bármelyik stratégiát is használjuk antropológiai, néprajzi, szociológiai vagy egyéb társadalomtudományi vizsgálatunk során, módszertani és elméleti választásainkhoz érdemes reflexív módon viszonyulni.

SZAKIRODALOM

BERTA Péter

2012 Presztízs fogyasztás és házasságpolitika – egy gábor roma használtcikk társadalmi karrierjének tükrében (2000–2012). In: Uő (szerk.): *Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 85–138.

BICZÓ Gábor

2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 53–103.

CANDEA, Matei

2007 Arbitrary Locations: in Defence of the Bounded Field-site. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 13. (1) 167–184.

2009 Arbitrary Locations: in Defence of the Bounded Field-site. In: Falzon, Mark-Anthony (ed.): *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Ashgate, Aldershot, 25–45.

CILFFORD, James

1997 Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology. In: Gupta, Akhil – Ferguson, James (eds.): *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 185–222.

2003 Térbeli gyakorlatok (terepmunka, utazás). *Magyar Lettre Internationale* 49. 11–17.

COLEMAN, Simon – von HELLERMANN, Pauline (eds.)

2011 Multi-sited Ethnography. Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods. Routledge, New York.

FALZON, Mark-Anthony (ed.)

2009 *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Ashgate, Aldershot.

FEISCHMIDT Margit

2007 Az antropológiai terepmunka módszerei. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Média-

tudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 223–233. Elérhetőség: http://mmi.elte.hu/szabdbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=834&tip=0 (A letöltés dátuma: 2013. február 7.)

GUPTA, Akhil – FERGUSON, James

1997 Discipline and Practice: „The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. In: Gupta, Akhil – Ferguson, James (eds.): *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1–46.

HAGE, Ghassan

2005 A Not So Multi-sited Ethnography of a Not So Imagined Community. *Anthropological Theory* 5. (4) 463–475.

HANNERZ, Ulf

1998 Transnational Research. In: Bernard, H. Russell (ed.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Altamira Press, Walnut Creek, CA, 235–256.

2003 Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography* 4. (2) 2001–2016.

HIRVI, Laura – SNELLMAN, Hanna (eds.)

2012 *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Finnish Literature Society, Helsinki.

KEMÉNYFI Róbert

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

KISDI Barbara

2012 Az antropológia elméleti és módszertani dilemmái. In: Uő: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. Egyetemi jegyzet*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 47–51. Elérhetőség: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kisdi_barbara-kulturalis_antropologia.pdf (A letöltés dátuma: 2013. február 15.)

LAJOS Veronika

2013 A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és Közösség*. (4) 43–53.

MARCUS, George

1986 Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. In: James Clifford – George E. Marcus (eds.): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley, 165–193.

1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24. 95–117.

MARTIN, Emily

1994 *Flexible Bodies. Tracking Immunity in American Culture from the Days of Polio to the Age of AIDS*. Beacon Press.

NAGY Károly Zsolt

2012 „Hová lett a református öntudat?” A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusról. Doktori disszertáció tézisei. Elérhetőség: http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/abszolutoriumelottutan/2013/nagy_karoly_zsolt/tezisek_nagy_karoly_zsolt.pdf • http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/abszolutoriumelottutan/2013/nagy_karoly_zsolt/tezisek_nagy_karoly_zsolt.pdf (A letöltés dátuma: 2013. május 20.)

PRÓNAI Csaba

2002 Migráció és kulturális antropológia. Tudománytörténeti összefoglaló. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep I. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 347–366.

SZIJÁRTÓ Zsolt

2007 A hagyomány és modernitás dichotómiája. In: Török József (szerk.): *Hagyomány és modernitás*. Csongrád Megyei Közművelődési, Pedagógia és Sportintézmény, Szeged, 26–36.

VOGT, Wendy A.

2012 Ethnography at the Depot. Conducting Fieldwork with Migrants in Transit. In: Hirvi, Laura – Snellman, Hanna (eds.): *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Finnish Literature Society, Helsinki, 66–86.

VÖRÖS Miklós – FRIDA Balázs

2006 Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. In: Letenyey László (szerk.): *Településkutatás. Szöveggyűjtemény*. Új Mandátum Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 395–416.

WIKLUND, Lisa

2012 Creative Cosmopolitanism. New Fields of Work Require New Fieldwork. In: Hirvi, Laura – Snellman, Hanna (eds.): *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Finnish Literature Society, Helsinki, 109–127.

LUMEA ÎN MIȘCARE. PROBLEMATICA ETNOGRAFIEI MULTI-SITUATE (*MULTI-SITED ETHNOGRAPHY*)

Afirmația că în zilele noastre lumea devine tot mai complexă a devenit deja un clișeu. Totodată s-au schimbat și metodele și percepțiile cercetării societăților locale. Cel mai de seamă exemplu al regândirii metodei clasice a cercetării pe teren a lui Malinowski se leagă de numele antropologului american George Marcus (1986, 1995). Etnografia lui multi-situată încearcă să urmărească interrelațiile dintre global și local, interpretând laolaltă macroperspectiva și cunoștințele micro-locale. În lucrarea de față ofer o prezentare a problematicii etnografiei multi-situată în relație cu schimbarea noțiunii clasice a „terenului”, totodată mă voi referi pe scurt și la criticile formulate față de această percepție științifică.

THE WORLD IN MOTION. ON THE SUBJECT OF *MULTI-SITED ETHNOGRAPHY*

It is a much used cliché that the complexity of the world is ever increasing, but it is rightly articulated when presenting how the methods and approaches in researching local societies have been transformed alongside that. The most famous example of the revision of Malinowski's classic fieldwork-methods relates to the American anthropologist, George Marcus (1986, 1995). His *multi-sited ethnography* attempts to trace the correlation between global and local, and to offer a simultaneous interpretation of the macro-perspective and micro-level knowledge. In my paper I will discuss the question of *multi-sited ethnography* in relation to the transformation of the classic concept of the “field”, and provide a brief overview of the criticism articulated against this approach.

VAJDA ANDRÁS

A NÉPI KULTÚRA HASZNÁLATÁNAK MÓDJAI ÉS KONTEXTUSAI A VILÁGHÁLÓN¹

Akorszak – mondja Keszeg Vilmos – olyan intézmény, mely meghatározza az életszervezési szabályokat, kapcsolattartási stratégiákat, az egyén, a csoport és a társadalom mentalitását. Minden korszaknak sajátos fiziológiája, jellegzetes anyagcseréje, sajátos tempója van. A korszakra jellemző tematikai, ideológiai, retorikai, kommunikációs specifikumok beáramlását a szövegekbe az irodalomtörténet a korszak retorikája névvel nevezte meg (Keszeg 2011: 36–37). Egy korszakra jellemző narratív sémák, produktív természetű modellek generatív transzformációs rendszerek (Keszeg 2011: 38).

McLuhan és követői a kommunikációs technológiák történetében négy nagy korszakot különítettek el. Ezek az elsődleges szóbeliség, az írásbeliség, a könyvnyomtatás és az elsősorban a tévé körül szerveződött tömeg-média által meghatározott másodlagos szóbeliség (McLuhan 1964). Szűts Zoltán szerint a világháló és az internet gyors ütemű fejlődésével és az augmentált valóság kommunikációba való beépülésével azonban lassan egy újabb szakaszba lépünk, a tapintás korszakába, mely azonban igyekszik az előbbi hármat is magába olvasztani, ezáltal létrejön a hallás-látás-tapintás nagy intenzitású együttműködése (Szűts 2013: 203). Ebben a környezetben fokozatosan átalakul, átszerveződik az információról, az információátvitelről és az információszerezésről/közvetítésről (vagy ha úgy tetszik a tudásról és tudásszerzésről) kialakult elképzelésünk. Megváltoznak a rögzítés, tárolás és előhívás habitusai és rítusai s mindez a lokális kultúra, a néphagyomány (újra)termelése, megőrzése és fogyasztása – egyszóval a lokális örökség és identitás megkonstruálása és kommunikálása terén is horizont- és szemléletváltozásokat eredményez.

¹ A tanulmánya a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Műszaki és Humán Tudományok Kara által 2013-ban Új média – új tudáshordozók címmel megrendezett 6. Új Média Konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata. A tanulmány véglegesítése idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesültem.

Ünnepi kötetet tart kezében az olvasó, amellyel a hatvanéves Pozsony Ferenc előtt tisztelegnek a pályatársak és kollégák, tanítványok és barátok, munkásságát ismerő és értékelő kutatók. A kiadvány fejezetei olyan témaköröket ölelnek fel, amelyekben az ünnepelt kutatóként eredményes munkát fejtett ki.

A kötet címe jelképes. Az ünnepelt utóbbi évekbeli egyik tudományos érdeklődési köréhez, az abból írt akadémiai székfoglalójához is kötődik. A tárgy kiterjedt szimbolikáját néprajzos körökben főléssleges magyarázni. Helyi értéként a *határ*, a *lehetséges*, az *átmenet* képzeteit emelnénk ki. Szétválaszt, értékel, közvetít. Elválasztja a sajátot az idegentől, az ismerőt az ismeretlentől, az értékest az értéktelentől. Próbára tesz, szabályoz, átlényegít. Eligazít, összeköt, beavat. Jelöli a helyet, a gazdát, a státust.

Aranykapu. Jellemzi az embert, a kutatót, az életművet. Pozsony Ferencet.

ISBN 978-973-8439-80-1

ISBN 978-963-7376-62-7

9 789738 439801